

KOSTUI ALEKSYNUI – JONO BASANAVIČIAUS PREMIJA

Praėjusių metų lapkričio 23 dieną filologijos mokslų daktarui, lituanistui, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyresniajam mokslo darbuotojui Kostui Aleksynui Lietuvos nacionalinio muziejaus salėje buvo įteikta Jono Basanavičiaus premija už išskirtinius nuopelnus puoselėjant lietuvių tradicinę kultūrą.

Kai prieš pora metų Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas nutarė pristatyti K. Aleksyną kaip tinkamiausią kandidatą J. Basanavičiaus premijai gauti, tiems, kas rašė rekomendacijas ir vertino jo tautosakinę veiklą, nebuvo ko sukti galvos. Juk ne tik humanitarinių mokslų bendrijai, bet ir plačiajai visuomenei jis seniai gerai žinomas kaip daugybės lietuvių tautosakos rinkinių

sudarytojas, rengėjas ir kalbos redaktorius, folkloristas tekstologas, nepailstantis liaudies kūrybos rinkėjas, net profesiją gebėjęs pasirinkti tokią, kuri leistų visą gyvenimą paskirti lietuvių tradicinės kultūros tradicijų išsaugojimui ir stiprinimui. Kiek kebliau būtų mėginti sistemingiau surūšiuoti jo nuveiktus darbus, tiksliai suregistruoti bei įvertinti visus nuopelnus lietuvių kultūrai – per daug plati atsiveria panorama, nors šio profesionalaus lituanisto visada gebėta dirbti kryptingai ir nesiblaškant.

Per ilgametę profesinę veiklą nuo pat jaunystės iš akiračio neišleisti du veiklos barai: tautosakos rinkimas ir jos skelbimas. Kas nors galėtų pasakyti, jog čia nėra nieko išskirtinio, nuo pat XIX a. esame pratę to-

kiaus mūsų senojo žodinio paveldo puoselėtojus skaičiuoti dešimtimis, tad Kostas, kaip ir dera folkloristui, tik pildė savo priedermę darniai įsiliedamas į jų gretas. Vis dėlto ir mums pažįstamos tautosakos rinkėjų gretos nėra vienodos: tarp šių atskirų istorinių laikotarpių eilinių darbininkų yra ir juos kai kuo pranokstančių (tautosakos gausumo, žanrų įvairovės, pateikėjų ar vietovių aprėpties ir kitais atžvilgiais). Kaip tik net keliais tokiais parametrais pasižymi gausios K. Aleksyno surinktos tautosakos kolekcijos, visus šiuolaikinius folkloro užrašymo reikalavimus atitinkdamos tik šiam rinkėjui būdinga tekstologine kultūra, pirmiausia – autentiškos formos profesionaliu perteikimu, kai tekstai užrašomi bei šifruojami gerai išmanant tarmes ir tekstologinę folkloro sąrangą. Net galima tarti, jog šiuo atžvilgiu K. Aleksynas tvirtai žengia dar iš XIX a. žinomų indoeuropeistų, ypač vokiečių filologų, publikavusių lietuvių tautosaką, įmintomis pėdomis. Gal net toliau nueita. Pasak Leonardo Saukos, neatsitiktinai Kostui teko pagrindinis vaidmuo vykdant esminį lūžį tautosakos leidimo srityje – pereinant nuo tautosakos tekstų publikavimo bendrine kalba į aukštesnį lygmenį – siekiant atspindėti visas jų kalbinės raiškos ypatybes ir sudarant vientisą, moksliskai pagrįstą dainų tekstų kalbinio redagavimo sistemą, kurios tinkamumą jau patvirtino ilgametė praktika. Įgyta tautosakos rinkėjo ir redaktoriaus patirtis padėjo šiam tautosakininkui aktyviai plėtoti lietuvių žodinio paveldo skelbimo veiklą: per keturis dešimtmečius jis sudarė, parengė, redagavo – vienas ar su kitais – daugiau kaip septyniasdešimt tautosakos ir folkloristikos knygų, tarp kurių pirmiausia minėtina iki penkiolikos tomų išaugusi „Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka“ (parengta kartu su L. Sauka), „Lietuvių liaudies dainyno“ sąvado tomai (redaguota, rengta), partizanų ir tremtinių dainų rinkiniai. Beje, kaip tik pokario metų rezistencinei kūrybai K. Aleksynas skiria ypatingą dėmesį, jis pirmasis ėmėsi aktyviai kaupti šį nesena, okupaciniais metais persekiotą, šiandien dar gyvais ir skaudžiais prisiminimais supamą istorinį dainų

paveldą, paskelbė kelias didesnes jų publikacijas: tremties dainų rinkinėlį „Išplėšė man laisvę brangiausia“ (1990), partizanų dainų antologiją „Palinko liepa šalia kelio“ (1998), parengė Antrojo pasaulinio karo ir pokario pasipriešinimo dainų Dainyno sąvado tomą (2005). Atskirai vertėtų kalbėti ir apie šioms knygoms paties parengėjo parašytus įvadás, kuriuose pristatoma išsami skelbiamos medžiagos apžvalga, skaitytojui pateikiama ne tik daug su dainomis susijusių istorinių apibendrinimų, bet ir taiklių autoriaus pastebėjimų, įdomių išvalgų, leidžiančių nustatyti šių dainų išliekamąją vertę. Nemažai jo rašyta ir kitais aktualiais tautosakos klausimais, straipsniai skelbti įvairiuose leidiniuose.

Kaip buvo rašoma spaudoje po premijos įteikimo, tautosakininkas Kostas Aleksynas iki šiol aktyviai triūšia mūsų žodinio paveldo išsaugojimo labui, nors jau dabar yra nulipdęs didingą tautos kultūros korį, kuriame gyvai pulsuoja daktaro Jono Basanavičiaus dvasia. Abejonių nėra – ji ir toliau lydės būsimus šio nepailstančio folklorinės kultūros puoselėtojo darbus.

Bronė Stundžienė

VIEŠNAGĖ PRAHOS KAROLIO UNIVERSITETE

Šį pavasarį, balandžio 15–20 dienomis, Karolio universiteto Slavistikos ir Rytų Europos studijų instituto Baltistikos kabineto kvietimu teko svečiuotis Prahoje. Kelionės tikslas nebuvo tiesiogiai susijęs su folkloristika, todėl apie jį papasakosiu trumpai, o šiek tiek detaliau priminsiu su lietuvių tautosaka susijusius Čekijos kultūros istorijos faktus ir nušviesiu čekų folkloristikos ir baltistikos situaciją nūdienos Čekijoje.

Balandžio 17 d. Čekijos nacionalinėje bibliotekoje vyko tarptautinis kolokviumas „Šiuolaikinė lietuvių kultūra čekų erdvėje“, skirtas rašytojos Jurgos Ivanauskaitės (1961–2007) atminimui. Kolokviume buvo pristatomas ir aptariamas 2006 m. čekų kalba išleistas J. Ivanauskaitės romanas „Raga-

na ir lietus“. Renginį organizavo minėtasis Baltistikos kabinetas, Čekijos nacionalinė biblioteka ir Lietuvos Respublikos ambasada. Įžangos žodį tarė ambasadorius Osvaldas Čiukšys, kalbėjo romaną išleidusios leidyklos „Mezera“ atstovė Martina Falvey. Apie J. Ivanauskaitės asmenybę papasakojo dr. Radvilė Racėnaitė, o su jos kūryba supažindino knygos vertėja Gabriela Šroubkova. Dr. Miluše Zadražilova aptarė romaną „Ragana ir lietus“ pasaulio literatūros kontekste, o dr. Maria Kusa nagrinėjo kultūrinį J. Ivanauskaitės kūrybos fenomeną. Kiti kalbėtojai (dr. Ilja Lemeškinas, Vítěslavas Mikešas, prof. emeritas Radegastas Parolekas) pasakojo apie lietuvių ir čekų kultūrinius ryšius. Čekijos baltistams ir vietos lietuviams, gyvenantiems svečioje šalyje, tai buvo maloni galimybė susitikti ir puiki proga skleisti žinias apie lietuvių kultūrą.

Viešnagės metu mus globojo ir apie lituanistinių tyrimų istoriją Čekijoje pasakoję puikiai lietuviškai šnekantis Baltistikos kabineto lituanistikos asistentas dr. Ilja Lemeškinas, paskatinęs lietuvių kalbos išmokti ir savo žmoną čekę Mišą Lemeškiną. Esu dėkinga jiems už visokeriopą pagalbą.

Baltistikos ir lituanistikos pradininku Čekijoje laikomas pirmasis Karolio universiteto slavistikos profesorius Františekas Ladislavas Čelakovský (1799–1852). Jis išvertė į čekų kalbą didžiąją dalį dainų iš Liudviko Rėzos rinkinio „Dainos oder Litauische Volkslieder“ (1825) ir nedideliu tiražu jas išleido Prahoje 1827 m. Pažymėtina, jog F. L. Čelakovský, kitaip nei kiti to meto Europos humanitarai, naudojęsi į vokiečių kalbą išverstomis dainomis iš L. Rėzos rinkinio, pats vertė tekstus iš lietuvių kalbos. Tai jis pabrėžė ir knygos pavadinime: „Lietuvių liaudies dainos, kurias iš originalo kalbos, pagal dr. L. J. Rėzos rinkinį, išvertė ir išleido F. L. Čelakovskis“. Mažiau žinomas faktas, jog F. L. Čelakovský tris lietuvių liaudies dainas („Anksti rytą rytužėl“, „Aš turėjau žirgužėl“, „Aš atsisakiau savo močiutei“) išspausdino dviem metais anksčiau (1825) „Slavų dainų“ tritomio antrame tome. Filologinis šio leidinio pobūdis lėmė tai, kad

ugretinimui šalia vertimų į čekų kalbą įdėti ir lietuviški dainų tekstai. Šias tris dainas jis paėmė iš Pilypo Ruigio veikalo „Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas“ (1747). Dainų tekstus F. L. Čelakovský palydėjo svarstymais, prie kurių kalbų būtų galima priskirti lietuvių, latvių, prūsų kalbas, koks yra santykis tarp slavų ir baltų kalbų.

XIX a. vidurys buvo itin svarbus kito vokiečių kilmės Karolio universiteto kalbininko Augusto Schleicherio (1821–1868) mokslinei karjerai. Itin reikšmingi jo nuopelnai lituanistikai. A. Schleicheris 1852 m. lankėsi ir rinko tautosaką Mažojoje Lietuvoje, pramoko lietuvių kalbos. Netrukus Prahoje jis išleido „Lietuvių kalbos vadovą“ (*Handbuch der litauischen Sprache*, t. I–II, 1856–1857), kurio antrasis tomas, „Lietuvių kalbos skaitiniai ir žodynas“ (*Litauisches Lesebuch und Glossar*), iš esmės yra pirmoji lietuvių tautosakos chrestomatija, kurioje publikuota lietuvių pasakų, mįslių, patarlių tekstų vokiečių kalba.

Dar vienas žymus Čekijos mokslininkas, domėjęs lietuvių tautosaka, – Leopoldas Geitleris (1847–1885). Sekdamas A. Schleicheriu, 1873 m. vasarą jis atvyko į Didžiąją Lietuvą. Ekspedicijos metu Suvalkijos ir Kauno gubernijose jis tyrė lietuvių kalbos tarmes, rinko tautosaką. 1874 m. paskelbė straipsnį „Lietuva ir lietuviai“ (*Litva a Litvané*), į kurį įtraukė nemažai etnografinės medžiagos, o 1875 m. – „Lietuviškas studijas“ (*Litauische Studien*), kur pateikė tarmių pavyzdžių ir Panevėžio krašto dainų. Šimtą savo surinktų lietuvių liaudies dainų jis ketino išleisti ir atskiru leidiniu. Deja, šis sumanymas liko neįgyvendintas, nes L. Geitleris, atidavęs knygą vienai Prahos leidyklai, išvyko profesoriauti į Zagrebą.

Lietuvių tautosakos kontekste taip pat minėtini L. Geitlerio mokiniai – vienas iš žymiausių čekų kalbininkų Josefas Zubatý (1855–1931) ir literatūrologas bei folkloristas Jiří Polívka (1858–1933). J. Zubatý kaip tautosakininkas pasižymėjo 1894 m., išleidęs išsamią studiją „Apie aliteraciją latvių ir lietuvių dainose“ (*O aliteraci v písničích lotyšských a litevských*). J. Polívka lituanis-

tika susidomėjo dar studijuodamas Zagrebe. Folkloristikos dalykais jis konsultavo Joną Basanavičių, o vėliau mokslo klausimais susirašinėjo su Jonu Baliu.

Tarp žymiausių XX a. čekų baltistų būtina paminėti prof. R. Paroleką (g. 1920). Jis daugiausia vertė į čekų kalbą lietuvių ir latvių grožinę literatūrą, bet prieš dešimt metų (1998) parengė ir lietuvių bei latvių liaudies dainų antologiją (*V kruhu krásy: Malá antologie z lotyšské a litevské lidové poezie*). Joje pristatė į čekų kalbą išverstas pagrindinių dainuojamosios tautosakos žanrų dainas, o įvade trumpai aptarė svarbiausius jų formas, turinio ir poetikos ypatumus.

Kalbant apie folkloristiką dabartinėje Čekijoje, akivaizdu, jog padėtis yra gana sudėtinga. Iš principo jokio specialaus tautosakos tyrimų centro šiuo metu šalyje nėra, o tokio pobūdžio klausimais savarankiškai domisi du jauni tyrinėtojai: Janas Lufferis, dirbantis Čekijos nacionalinėje bibliotekoje, rengia čekų sakmių, o Čekijos mokslų akademijos Etnologijos institute besidarbuojantis Jaroslavas Otčenášekas – čekų pasakų katalogus. Kadangi Čekijoje nėra ir jokio tautosakos archyvo ar rankraštyno, tai šie katalogai atspindės tik publikuotus čekų saikytinės tautosakos tekstus.

Universitetiniai baltistikos tyrimų centrai šiuo metu yra Prahoje (Karolio universiteto Filosofijos fakulteto Slavistikos ir Rytų Europos studijų instituto Baltistikos kabinetas) ir Brno (T. G. Masariko universiteto Filosofijos fakulteto Kalbotyros ir baltistikos institutas). Prahos Karolio universitete studentai, baigę magistratūros studijas, gauna diplomą, kuriame įrašyta ir lituanisto specializacija. Prahoje lituanistikos mokslui atstovauja Ilja Lemeškinas, o letonikai – Pavelas Štollas. Brno universitete baltistikos reikalais rūpinasi Tomašas Hoskovecas. Abiejuose universitetuose lietuvių kalbą dėsto lektoriai iš Lietuvos (Geda Sabaitienė ir Almis Grybauskas), kuriuos remia LR Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas bei Švietimo ir mokslo ministerija. Brno universitete lituanistines disciplinas dar dėsto Vaidas Šeferis, o Prahoje – profesorius emeritas Jiří

Marvanas ir Pabaltijo istorijos žinovas Lubošas Švecas. Vietos mokslininkai priversti gilintis ne tik į jiems artimiausią tyrimų sritį, bet daugiau ar mažiau išmanyti ir visą kultūrinį kontekstą, kad lietuvių filologijos studentus galėtų supažindinti su platesniu Lietuvos kultūros kontekstu. Kviestinių specialistų iš Lietuvos ir naujausios mokslinės lietuvių literatūros trūkumas, matyt, būtų vienos rimtesnių problemų. Tiesa, Lietuvai ir Čekijai įstojus į Europos Sąjungą, iškilo naujų sunkumų: nebepakanka kvotų čekų studentų mainams su Vilniaus universitetu. Pabendravus su lietuvių kalbos besimokančiu jaunuimu, teko maloniai nustebti, jog gana laisvai lietuviškai kalba jau pirmojo kurso studentai. Savaime suprantama, ne mažiau vertinga būtų patobulinti kalbos įgūdžius ir Lietuvoje. Slavistikos ir Rytų Europos studijų instituto Baltistikos kabinetas yra pasirašęs bendradarbiavimo sutartį su Lietuvių kalbos institutu, tokią pat norėtų sudaryti ir su mumis, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutu.

Baltistikos kabinetui buvo padovanoti naujausi „Tautosakos darbu“ tomai, Lietuvių tautosakos rankraštyno fonografo įrašų leidiniai su kompaktinėmis plokštelėmis, Daivos Vaitkevičienės parengtas „Lietuvių užkalbėjimų šaltinių“ sąvadas. Baltistikos studentams pristatyta *Arudu* duomenų bazė, paaiškinta jos struktūra ir praktiškai parodyti paieškos principai.

Radvilė Racėnaitė

BALTISTIKOS KONFERENCIJA POZNANĖJE

Š. m. gegužės 11–12 d. Poznanės Adomo Mickevičiaus universitete įvyko tarptautinė mokslinė konferencija „Baltų filologijos perspektyvos“. Ji buvo skirta Universiteto Kalbotyros instituto Baltistikos skyriaus 60-ies metų sukakčiai pažymėti. Ši reikšminga suaktis lėmė ir atitinkamas konferencijos problematikos apibrėžtis – mokslininkai buvo skatinti, pasisakant su baltų kalbotyra, literatūra bei mitologija susijusiomis temomis,

pristatyti savo vykdomų tyrinėjimų ateities galimybes, siūlyti naujas teorines, metodologines ir praktines tyrimo perspektyvas. Iš tiesų pranešimuose gana daug dėmesio buvo skirta naujausiems baltų kalbų ir tarmių fonetikos, fonologijos, gramatinių kategorijų klausimams aptarti, naujoms išvalgoms apie kultūrinį baltų kalbų ir literatūrų istorijos kontekstą bei baltų mitologijos specifika pristatyti.

Konferencijoje dalyvavo 32 pranešėjai ne tik iš įvairių Lenkijos baltistikos institucijų, bet ir mokslininkai baltistai iš Rusijos, Vokietijos, Norvegijos, Švedijos, Suomijos. Nemažas buvo ir Lietuvos bei Latvijos tyrinėtojų būrys. Dauguma pranešimų buvo skaitomi lietuvių ir latvių kalbomis, tik keli – angliškai. Konferencijos darbas vyko penkiose atskirose sekcijose (fonetika / fonologija, gramatika, literatūra, mitologija, kalba kultūrinės istorijos kontekste), todėl, deja, nepavyko išgirsti visų dominančių pranešimų.

Per konferencijos atidarymo posėdį pranešimą apie Baltistikos skyriaus įkūrimą ir veiklos istoriją „60 metų baltologijos studijoms Adomo Mickevičiaus universitete“ perskaitė ilgametis jo darbuotojas profesorius emeritas Michailas Hasiukas. Baltistikos studijos universitete atsirado 1947 m., įkūrus Baltų filologijos katedrą. Joje mokslinį darbą dirbo ir dėstė nemažai žinomų Lenkijos kalbininkų: prof. Janas Szczepanas Ostrębskis (1889–1971), prof. Czesławas Kudzinowski (1908–1988), Nina Borowska (1922–1953), prof. Stanisławas Franciszekas Kolbuszewski (1933–1986) bei prof. Michailas Hasiukas (g. 1931). Ši katedra 1986 m. buvo panaikinta, tačiau jau 1987 m. M. Hasiuko pastangomis jos veikla atkurta ir tęsiama iki šiol, tik nuo 1988 m. jos pavadinimas pakeistas į Baltologijos skyrių, kuris dabar priklauso Adomo Mickevičiaus universiteto Neofilologijos fakulteto Kalbotyros institutui. Pastaruoju metu čia vykdomi dviejų krypčių – kalbotyros ir literatūrologijos – moksliniai tyrimai. Skyriaus darbuotojai nagrinėja baltų kalbų, Lietuvos ir Latvijos literatūros istorijos, kultūros, folkloro, baltų istorijos ir mitologijos problematiką.

Iš mums artimesnių Baltologijos skyriuje vykdomų tyrimo programų paminėtini tokie tyrimai, kaip dr. Justynos Prusinowskos „Baltų etnogenezės legendos“, „Lietuvių ir latvių epai bei mitologinių epų projektai“, „Prūsų mitologija“ ir dr. Ewos Stryczyńskos-Hodyl „Velnius Lietuvos ir Latvijos folklore ir literatūroje“. Tarp šiuo metu čia dėstomų įvairių kalbotyros bei literatūrologijos disciplinų taip pat pažymėtini šių dviejų mokslininkų skaitomi mums aktualūs kursai „Baltų (ypač prūsų) mitologija“, „Prūsų istorija“, „Lietuvos ir Latvijos folkloras ir etnografija“. Panašūs interesai atsispindėjo ir konferencijoje skaitytuose pranešimuose: dr. J. Prusinowska kalbėjo apie prūsų dievų paveikslus XVIII a. pab.– XIX a. II pusės Pabaltijo vokiečių ir latvių dramoje bei poemoje, o dr. E. Stryczyńska-Hodyl nagrinėjo, kaip Kazio Borutos romane „Baltaragio malūnas“ susipina realistinis sodžiaus vaizdas ir mitologinio pasaulio projekcijos. Pažymėtina, jog ir daugelio kitų literatūros tyrinėtojų pranešimuose nagrinėti su mitologine poetika susiję klausimai. Antai rygiečiai dr. Mara Grudulė aptarė skaičių simboliką latvių poezijoje, o dr. Ojaras Lamas gilinosi į priešų paveikslų paradigmą latvių epo recepcijos tradicijoje, liepojiskis dr. Edgaras Lamas apžvelgė kultūrinį erdvės ir laiko dialogą latvių literatūroje. Taip pat buvo perskaityta pranešimų ir iš mitologijos srities. Dr. Laimutė Baluodė iš Rygos apžvelgė Latvijos ir Lietuvos hidronimų sąsajas su baltų mitiniais personažais. Prof. Janina Kursytė nagrinėjo Kuršių nerijos mitologiją. Sandis Laimė, remdamasis tautosakos, archeologinės medžiagos ir įrašų uolose liudijimais, aptarė tradicinį Latvijos olų įvaizdį. Aldis Pūtelis apžvelgė latvių mitologijos tyrinėjimus istorinių šaltinių ir tautosakos pamatu.

Visose sekcijose bei plenariniuose posėdžiuose pranešimus skaitė ir mokslininkai iš Lietuvos. Prof. Algis Kalėda analizavo romantinį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įvaizdį lietuvių romane, savitą istorinėmis realijomis, mitais, legendomis, virtualiais simuliakrais (pagal principą

„kas būtų buvę, jei...“ grįstą šio vaizdinio naratyvinę raišką. Dr. Rita Repšienė, apžvelgdama lietuvių mitologijos tyrinėjimų perspektyvas ir galimybes, trumpai pristatė J. Basanavičiaus, J. Balio, M. Gimbutienės, A. J. Greimo, N. Vėliaus ir kitų mokslininkų nuveiktus darbus ir konstatavo, jog vis dar tebelieka aktualus uždavinys ne tik atskleisti senosios ikikrikščioniškosios kultūros ypatumus, bet ir įvertinti krikščionybės įtaką lietuvių mentalitetui.

Dr. Radvilė Racėnaitė siekė kritiškai įvertinti keliuose senuosiuose baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose minimus su soliarine mitologija susijusius vaizdinius bei Zodiako ženklų problemišumą ir analizavo šiuos įvaizdžius platesniame lietuvių tautosakinės ir etnologinės medžiagos kontekste. Savąją šio Saulės išvadavimo mito ir ritualo rekonstrukciją archeoastronominių duomenų kontekste pristatė ir Jonas Vaiškūnas.

Dalis konferencijoje skaitytų pranešimų turėtų būti publikuota Adomo Mickevičiaus universiteto moksliniame leidinyje.

Siekiant dar labiau sustiprinti jau esančius glaudžius ryšius tarp lietuvių mokslininkų ir lenkų kolegų bei paskatinti tolesnius lituanistinius tyrimus Lenkijoje, Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Baltistikos skyriui buvo įteikta nemažai naujausių mūsų Instituto leidinių. Lietuvos folkloristų vykdomus mokslinius darbus reprezentavo naujaisi „Tautosakos darbai“, „Lietuvių patarlių ir priežodžių“ sąvado, „Lietuvių liaudies dainyno“, „Jono Basanavičiaus tautosakos bibliotekos“ tomai, Lietuvių tautosakos rankraštyno fonografo įrašų leidiniai su kompaktinėmis plokštelėmis, Daivos Vaitkevičienės parengtas „Lietuvių užkalbėjimų šaltinių“ sąvadas.

Radvilė Racėnaitė

TARPTAUTINĖ UŽKALBĖJIMŲ KONFERENCIJA PĖČE

Š. m. gegužės 11–13 d. Vengrijoje, Pėčo mieste, įvyko tarptautinė konferencija „Užkalbėjimai, užkalbėtojai ir užkalbėjimas“

(*Charms, Charmers and Charming*). Ją surengė Tarptautinė pasakojamosios tautosakos tyrimų draugija (*International Society for Folk Narrative Research*, toliau – ISFNR), Pėčo universitetas, Vengrų etnografijos draugija (Budapeštas) ir Folkloro draugija (Londonas). Tai trečioji konferencija iš eilės, į kurią suvažiuoja užkalbėjimų tyrėjai iš visos Europos. Pirmoji tokia konferencija buvo surengta Londone anglų užkalbėjimų tyrinėtojo Jonathano Roperio ir Folkloro draugijos inciatyva 2003 m., antroji – ten pat 2005-aisiais. Tuomet ir buvo nuspręsta įkurti specialų ISFNR komitetą, skirtą užkalbėjimams, užkalbėtojams ir užkalbėjimui, kuris koordinuotų užkalbėjimų tyrimus.

Pėčo konferencija „Užkalbėjimai, užkalbėtojai ir užkalbėjimas“ buvo pirmasis naujojo ISFNR komiteto surengtas tarptautinis mokslinis renginys. Į jį susirinkę mokslininkai iš įvairių Europos šalių bei Jungtinių Amerikos Valstijų pristatė vengrų, rumunų, bulgarų, slovėnų, kroatų, makedonų, prancūzų, anglų, škotų, švedų, norvegų, suomių, estų, latvių, lietuvių, rusų, lenkų ir kitų tautų užkalbėjimų tradicijas.

Nors keletas pranešimų buvo skirta viduramžių raštijoje aptinkamiems užkalbėjimams (JAV mokslininkė Lea T. Olsan kalbėjo apie anglų užkalbėjimus kaip religinės raštijos marginaliją, Edina Bozóky pateikė prancūzų viduramžių užkalbėjimų klasifikaciją, Dánielis Bárthas ir Éva Pócs pasakojo apie bažnytinius laiminimus ir egzorcizmus Vengrijoje), konferencijoje vyravo etnografiniais laikais užfiksuotų užkalbėjimų tyrimai.

Pabaltijo regioną pristatė du pranešimai apie estų užkalbėjimus (estų tyrinėtojas Tais-to Kalevi Raudalainenas gvildeno AT 803 ir vieno finougrų užkalbėjimų tipo sąsajas, Jonathanas Roperis pristatė estų krikščioniškus naratyvinius užkalbėjimus), Aigaro Lielbardžio pranešimas apie latvių užkalbėjimų tradiciją šiandien ir šių eilučių autorės baltų ir slavų užkalbėjimų paralelių tyrimas. Skandinavijai atstovavo Ritvos Herjulfsdotter pranešimas apie švedų užkalbėjimus nuo gyvatės įkandimo, Arne Bugge Amundseno norvegų užkalbėjimų tyrimų apžvalga

ir Maarit Viljakainen tyrimas apie Mergele Mariją suomių gimdymo užkalbėjimuose. Pastarasis pranešimas sukėlė baltų užkalbėjimų tyrinėtojų susidomėjimą, nes suomių gimdymo užkalbėjimų siužetai pasirodė artimi latvių dainoms. Ne vienas pranešimas buvo skirtas slavų užkalbėjimų tradicijai, iš jų paminėtinas Tatjanos Bužeková pranešimas apie dvi užkalbėjimų nuo blogos akies rūšis, Ljiljan Marks apie magines formules kroatų sakmėse, Zuzanos Profantovos apie žodžio magiją, priesaikas ir keiksmus Slovakijoje. Nemažai buvo kalbama ir apie neindoeuropietiškos kilmės užkalbėjimus, pradedant vengrų užkalbėjimų tyrimais, tarp kurių minėtinas Vilmoso Voigto pranešimas apie vengrų užkalbėjimų terminologiją, ir baigiant Tatjanos Minijachmetovos (Austrija–Rusija) rusų ir totorių užkalbėjimų sąveikos tyrimais Volgos-Uralo regione bei Vladimiro Kliausio (Rusija) pranešimu apie indoeuropiečių ir neindoeuropiečių užkalbėjimų sąsajas (remiantis slavų ir Sibiro tautų medžiaga).

Programiniu pranešimu galėjo tapti Andrejaus Toporkovo iš Maskvos pranešimas, kuriame jis pristatė idėją kurti tarptautinį užkalbėjimų katalogą (panašų į Aarne's-Thomsono pasakojamosios tautosakos katalogą). Šis sumanymas, deja, nesulaukė kitų mokslininkų palaikymo, nes užkalbėjimai iš tiesų nėra toks tarptautinis žanras, kaip pasakos. Nors ir egzistuoja bendras krikščioniškų naratyvų repertuaras, žinomas įvairiose Europos šalyse, vis dėlto labai daug siužetų ir formulių yra nacionalinės ar regioninės kilmės (pvz., galima kalbėti apie slavų užkalbėjimų korpą ir pan.).

Keli pranešimai buvo skirti gyvajai užkalbėjimų tradicijai. Vengrų tyrinėtoja Judit Kis-Halas analizavo ir rodė filmuotą medžiagą apie gydymą liejant vašką pietų Vengrijoje, Maria Vivod (Prancūzija) pristatė vengrų *suskálás* ('šnibždėjimo į ausį') fenomeną Vengrijoje. Taip pat buvo kalbama apie modernius užkalbėjimus ir magiją: Jenny Butler pristatė neopagoniškuosius užkalbėjimus Airijoje, o Marion Bowman iš Jungtinės Karalystės pasakojo apie keiksmų vengimą šiuolaikinėje keltų pagonybėje.

Konferencijos metu taip pat buvo surengtas ISFNR komiteto „Užkalbėjimai, užkalbėtojai ir užkalbėjimas“ kolegijos posėdis, jame dalyvavo ISFNR prezidentas Ūlo Valkas ir Komiteto nariai Ēva Pócs, Jonathanas Ropekis, Williamas Ryanas ir kt. Nuspręsta 2009 m. surengti užkalbėjimų tyrimams skirtą seminarą, o ISFNR tinklalapyje www.ut.ee/isfnr paskelbti informaciją apie pagrindinius užkalbėjimų leidinius.

Daiva Vaitkevičienė

APIE ZENONO SLAVIŪNO FONDA

Šiomet minimos 100-osios Zenono Slaviūno gimimo metinės, todėl pristatome jo fondą, kuris saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

1973 m. mirus Slaviūnui, jo žmona Elena visą mokslininko rankraštinį palikimą perdavė Lietuvių kalbos ir literatūros institutui. Tas palikimas buvo gausus ir įvairus, tad 2002 m. ši medžiaga sudėta į atskirą Zenono Slaviūno fondą ir suskirstyta į penkias grupes: 1) tautosaka, 2) rankraščiai, 3) disertacijų rengimo medžiaga, 4) dokumentai, 5) nuotraukos.

Didžiausią fondo dalį sudaro tautosakos medžiaga, kurią užrašė Vilniaus pedagoginio instituto (dabar – universiteto) studentai. Slaviūnas šioje aukštojoje mokykloje neakivaizdininkams dėstė tautosakos kursą, todėl skatino juos užrašyti lietuvių liaudies žodinę kūrybą. Tai buvo kontrolinių, kursinių darbų užduotys. Tautosaka buvo užrašoma remiantis paties dėstytojo sudarytomis anketomis arba nurodžius konkrečias temas: „Maisto rinkimas“, „Apie gyvulių ganymą“, „Dūrpės ir durpių gamybos būdai“, „Žmogaus gyvenimo tarpsniai“, „Papročių teisė“, „Mirtis ir laidotuvės“ ir t. t.

Pažymėtina, kad dalį studentų užrašytos medžiagos Slaviūnas išskaidė pagal temas. Studentų tautosakos darbai buvo sukarpo mi, o iškarpos dedamos į atskirus pluoštus. Iškarpytieji tekstai likdavo be pateikėjų ir užrašymo vietos. Tie studentų rinkiniai, kurie liko neišskirstyti pagal temas, dabar inventarinami ir papildoma bendrą Lietuvių tautosakos rankraštyno fondą.

Kitą Zenono Slaviūno fondo dalį sudaro rankraštinis palikimas – 433 rankraščiai. Jie suskirstyti į du pluoštus: „Z. Slaviūno rankraščiai“ ir „Kitų autorių rankraščiai“. Slaviūno yra 373 rankraščiai. Tai jo mokslinių studijų, straipsnių, rengtų radijo laidų juodraščiai, kopijos, užrašai, paskaitų konspektai. Antrąjį pluoštą sudaro 60 rankraščių. Tarp jų saugomi ir Jono Balio įvairių straipsnių rankraščiai: „Primityviausios etnografinės tautos“, „Studija apie Jonines“, „Kalba apie tautosaką filosterių sueigoje“, „Išpūdziai grįžus iš Vokietijos“ ir daugelis kitų.

Dar vieną grupę sudaro Slaviūno disertacijų rankraščiai ir su jomis susiję dokumentai. Pasirinkęs disertaciją tema „Didžiojo tėvynės karo periodo lietuvių liaudies poetinė kūryba“, 1952 m. jis įstojo į Maskvos Etnografijos instituto aspirantūrą, tad didžiausią dalį čia ir sudaro šios disertacijos planų, įvado, teksto rankraščiai. Šioje rankraščių grupėje buvo palikti ir raštai, disertanto ir Etnografijos instituto direktoriaus S. Tolstovo korespondencija disertacijos reikalais. Neapsigynęs šio darbo, Slaviūnas parašė ir 1958 m. apsigynė disertaciją apie sutartines. Jos rengimo, gynimo dokumentai taip pat yra šiame pluošte.

Mokslininko rankraštiniam palikime yra 385 laišakai, jų kopijos ar tik juodraščiai. Korespondencija suskirstyta į tris grupes pagal siuntėją ir gavėją. Taigi fonde ir jo kompiuteriniame apraše korespondencija sugrupuota taip: „Z. Slaviūno siųsti laišakai“, „Z. Slaviūno gauti laišakai“, „Įvairūs laišakai“.

Fonde saugomi ir visi mokslininko palikime rasti dokumentai. Jis dirbo mokslinį

darbą Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos sekcijoje ir, kaip minėta, pedagoginį darbą Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvių literatūros katedroje. Šiame pluošte sudėta jo Instituto darbų ataskaitos, Lietuvių literatūros katedros darbo planai, posėdžių protokolai. Čia randame ir dokumentų, atspindinčių Lietuvių tautosakos archyvo veiklą, kaip antai „LTA melodijų skyriaus darbo planas“, „LTA veikla 1939 metais“.

Slaviūnas spaudai rengiamus leidinius – „Sutartinių“ tritomi ir monografiją „Lietuvių kanklės“ – iliustravo nuotraukomis, todėl tarp rankraščių buvo ir jų. Dabar Zenono Slaviūno fonde saugoma 450 nuotraukų. Dalis jų yra Lietuvių tautosakos rankraštyno fototekeje saugomų nuotraukų kopijos. Nemaža jų buvo perfotografuotos. Ant tokios nuotraukos nugarėlės yra užrašytas numeris, kuris rodo, kad nuotrauka priklauso kitam archyviniam fondui. Kadangi šalia numerio nėra archyvinio šifro, todėl negalima nustatyti, iš kokių archyvų ar muziejų fondų šios nuotraukos buvo perfotografuotos. Domėdamasis tarybinėmis šventėmis (derliaus, pavasario, žiemos), mokslininkas naudojo Eltos fotoreporterių (Z. Serapino, V. Rupšlaukio, M. Baranausko) nuotraukomis, kuriose užfiksuoti šių švenčių momentai, personažai. Fonde randame ir Balio Buračo nuotraukų. Slaviūnas jo nuotraukomis iliustravo ne tik „Sutartinių“ tritomį, bet ir daugelį savo straipsnių. Šiek tiek yra ir jo paties darytų nuotraukų.

Fondo medžiaga atspindi Zenono Slaviūno darbo ir rašymo stilių, mokslinę karjerą, ieškojimus ir atradimus.

Irena Žilienė